

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΚΑ ΖΗΤΟΥΜΕΝΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΟΡΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΛΟΓΕΣ

Χρυσούλα Δουδουλακάκη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μελέτη των κοινοτικών κειμένων οδηγεί στην αναπόφευκτη διαπίστωση ότι τα κοινοτικά κείμενα βρίθουν πολλαπλών αποδόσεων των νεολογισμών (ο μεγαλύτερος όγκος των οποίων είναι όροι προερχόμενοι από επιστημονικούς κλάδους αιχμής), σε πείσμα των προσπαθειών που έχουν καταβληθεί και παρά τη σαφή βελτίωση της κατάστασης.

Ξεκινώντας από την υπόθεση-θέση ότι η συνωνυμία σε όλες της τις μορφές (ταυτοσημία, παρασυνωνυμία, περίφραση) αποτελεί μια φυσιολογική πραγμάτωση σε διαχρονικό και συγχρονικό επίπεδο τόσο της "γενικής" γλώσσας όσο και των "ειδικών" γλωσσών, θα προσπαθήσουμε με τη βοήθεια παραδειγμάτων (από κοινοτικά και μη κοινοτικά κείμενα) να ανιχνεύσουμε τις βαθύτερες αιτίες της πληθώρας μεταφραστικών σημαινόντων στα ελληνικά για ένα και το αυτό σημαινόμενο/σημαίνον στην ξένη γλώσσα. Η ρυθμιστική προσέγγιση με σκοπό την αμφιμονοσήμαντη διαγλωσσική αντιστοιχία δεν φαίνεται να απαντά σε όλα τα προβλήματα. Η αντιμετώπιση της παραγωγής των κοινοτικών κειμένων ως ολοκληρωμένου επικοινωνιακού γεγονότος (με γνώμονα τη σημασιολογία, την πραγματολογία, την εθνογραφία της επικοινωνίας, κ.λπ.) βοηθά να κατανοήσουμε σε βάθος το πρόβλημα της συνωνυμίας.

COMMUNICATIVE OBJECTIVES OF THE EUROPEAN UNION'S DOCUMENTS AND TERMINOLOGY CHOICES

Chryssoula Doudoulakaki

SUMMARY

The study of the European Union's documents leads to the inescapable conclusion that they are plenty of neologisms translated in various forms (the bulk of them coming from state-of-the-art scientific fields). This happens independently of the effort made inside the institution and despite the clear improvement of the situation.

On the basis of the hypothesis, which is also my belief, that the various forms of synonymy (complete/absolute synonyms, partial synonyms, periphrasis) constitute a natural expression of both the "general" and the "specific" language, at the diachronic and the synchronic level, I will try through some examples of Community and non Community documents to find out the reasons why there are lots of signifiers in Greek for one and the same signifier/signified in the source language. The normative approach, whose aim is to obtain the two-way interlingual equivalence, doesn't seem to answer all the questions. Regarding Community texts as a part of a broader communication act (in the light of semantics, pragmatics, the ethnography of communication, etc.) helps us fully understand the phenomenon of synonymy.

0. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ξεκινώντας την εισήγησή μου θα ήθελα να εκφράσω από αυτό εδώ το βήμα την ευγνωμοσύνη που αισθάνομαι για όσους από εσάς αγόγγυστα και με αυταπάρνηση τόσα χρόνια μοχθείτε για την διαγλωσσική αντιστοίχιση και τυποποίηση των όρων στον ελλαδικό χώρο. Οι μεταφραστές είμαστε συχνά οι πρώτοι χρήστες, αλλά και "πολλαπλασιαστές" του προϊόντος του μόχθου σας. Εάν κάναμε έναν σύντομο απολογισμό θα διαπιστώναμε ότι η συνειδητοποίηση της ανάγκης για έγκαιρη και έγκυρη ορολογική εναρμόνιση αρχίζει τα τελευταία χρόνια να αποδίδει καρπούς. Οι φωνές για ορολογική τυποποίηση εισακούονται ευτυχώς ολοένα και περισσότερο στους κόλπους των περισσότερων επιστημονικών κλάδων. Όσον αφορά επομένως την συνειδητοποίηση του προβλήματος μάλλον δεν θα πρέπει να μεμψιμοιρούμε. Όμως, παρά τις καταβληθείσες προσπάθειες και ενώ όλοι αναγνωρίζουμε ότι η κατάσταση βαδίζει επί τα βελτίω, μια σύντομη ανασκόπηση των κοινοτικών κείμενων μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πολλά εξ αυτών "ανθίστανται" ακόμη στην απόλυτη εναρμόνιση των όρων.

Θα προσπαθήσουμε εδώ να ανιχνεύσουμε τις βαθύτερες αιτίες αυτής της πολυφωνίας και ευελπιστούμε η απόπειρά μας να μην εκληφθεί ως προφάσεις εν αμαρτίαις. Συχνά οι πολλαπλές αποδόσεις αποδίδονται στην έλλειψη συντονισμού μεταξύ επιστημόνων, καθώς λόγω της διεπιστημονικής προσέγγισης κάθε κλάδος συχνά ονοματοδοτεί διαφορετικά την ίδια έννοια. Όμως αυτή δεν είναι η μόνη εξήγηση. Τι μπορεί να φταίει και ένας πεπειραμένος μεταφραστής επιλέγει κατά περίπτωση διαφορετική απόδοση, ακόμη και εάν πολλές φορές έχει ανά χείρας την επίσημη απόδοση ενός νεολογισμού; Μήπως δεν αντιστέκονται μόνο οι μεταφραστές ως φυσικοί ομιλητές στην πολυπλόκητη ορολογική τυποποίηση, αλλά εν τέλει η ίδια η γλώσσα; Το φαινόμενο σημειωτέον δεν είναι μόνο ελληνικό, αλλά ταλανίζει λίγο πολύ όλες τις γλώσσες άφιξης. Σήμερα οι Έλληνες μεταφραστές έχουν στη διάθεσή τους ένα ασύλληπτο για έως πριν από μερικά χρόνια οπλοστάσιο ηλεκτρονικών και συμβατικών εργαλείων υποβοήθησης της μετάφρασης. Μολαταύτα, μια απλή σταχυολόγηση κειμένων αρκεί να μας πείσει δια του λόγου το αληθές: οι πολλαπλές αποδόσεις είναι γεγονός. Είναι όμως αναγκαίο κακό ή μαρτυρούν κάτι άλλο;

1. ΚΟΙΝΟΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

Επιτρέψτε μου μια ανεκδοτολογικού χαρακτήρα αναφορά η οποία αναδεικνύει πιστεύω το πρόβλημα στη σωστή του διάσταση. Πριν από αρκετούς μήνες χρειάστηκε να μεταφράσω ένα κείμενο με θέμα τη νανοτεχνολογία, το οποίο απευθυνόταν σε παιδιά. Επρόκειτο για κείμενο που προοριζόταν για σχετικό ιστότοπο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής

και απευθυνόταν στις ένδεκα επίσημες γλώσσες στα παιδιά της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το ενδιαφέρον με το συγκεκριμένο κείμενο ήταν ότι τα παιδιά καλούνταν να εξηγήσουν στους γονείς τους τι εστί νανοτεχνολογία. Το κείμενο περιείχε επίσης και μια άσκηση μαθηματικών για να καταδειχθούν οι επωφελείς μελλοντικές επιπτώσεις της νανοτεχνολογίας στην καθημερινή μας ζωή. Ομολογώ ότι αν έπρεπε να μεταφράσω το κείμενο για μεγάλους θα είχα ίσως λιγότερες δυσκολίες: οι ορολογικές μου επιλογές θα υπαγορεύονταν από την ηλικία του αναγνώστη και άρα θα επέλεγα μια αυστηρή επιστημονικοτεχνική γλώσσα. Όμως, στην συγκεκριμένη περίπτωση, έπρεπε να βρεθεί η χρυσή τομή μεταξύ των επιστημονικοτεχνικών όρων και των κανόνων της παιδικής γλώσσας. Το πρόβλημα ήταν υφολογικό όσο και ορολογικό. Η γλώσσα έπρεπε να είναι τέτοια που να εξυπηρετεί το βασικό διακύβευμα του κειμένου: να πειστούν τα παιδιά για τη χρησιμότητα της νανοτεχνολογίας, ώστε να μπορέσουν στη συνέχεια να εξηγήσουν τη σημασία της στους γονείς τους. Πρόκειται φυσικά για ένα επικοινωνιακό τέχνασμα του συντάκτη του κειμένου, για τον οποίο τα παιδιά είναι οι καλύτεροι αποδέκτες και θιασώτες των τεχνολογιών αιχμής.

Σε μια τέτοια περίπτωση ο μεταφραστής πρέπει να αποφασίσει για την ορολογική μεταχείριση των εννοιών: έχει να επιλέξει και να ακροβατήσει μεταξύ ενός αυστηρού λόγιου επιπέδου και της εκλαΐκευσης του περιεχομένου, ώστε να το κάνει πιο προσιτό, αφομοιώσιμο και λιγότερο δυσνόητο. Η μετάφραση υπαγορεύεται από ένα σύνολο επιταγών και όρων που πρέπει να πληρούνται για να θεωρηθεί ότι πέτυχε το σκοπό της. Ο μεταφραστής δεν λαμβάνει υπόψη του μόνο το άμεσο κειμενικό περιβάλλον, τα συμπραζόμενα των όρων (*cotexte*), αλλά και ολόκληρο το πραγματολογικό περιβάλλον, το συγκείμενο (*contexte*), δηλαδή ολόκληρη την κατάσταση επικοινωνίας.

Το παράδειγμα τέτοιου είδους κειμένων καταδεικνύει ότι δεν μεταφράζουμε γενικώς και αορίστως, αλλά συγκεκριμένη είδη κειμένων, με συγκεκριμένες χωροχρονικές συντεταγμένες, με συγκεκριμένη τυπολογία, για συγκεκριμένους αποδέκτες, με συγκεκριμένο σκοπό, κλπ. Η μετάφραση εξυπηρετεί την επικοινωνία των κοινοτικών οργάνων είτε με το ευρύ κοινό, είτε με ειδικούς αποδέκτες (εμπειρογνώμονες, πολιτική ηγεσία, οργανώσεις και οργανισμούς, ομάδες συμφερόντων, κλπ.), είτε εξυπηρετεί ενδοϋπηρεσιακούς σκοπούς. Κάθε μορφή επικοινωνίας έχει σκοπούς και σκοπιμότητες, συμβάσεις και διακειμενικές αναφορές, ρητές και άδηλες επιδιώξεις, κλπ. Μπορούμε επομένως να πούμε ότι κάθε κοινοτικό κείμενο αποτελεί από μόνο του ένα πλήρες επικοινωνιακό γεγονός.

Για να θυμηθούμε την εθνογραφία της επικοινωνίας και ειδικότερα την τυπολογία του Dell Hymes, ένα επικοινωνιακό γεγονός αποτελείται από ένα σύνολο συνιστωσών, που συμπυκνώνεται στη γνωστή ακροστιχίδα "SPEAKING" (Setting (το χωροχρονικό πλαίσιο),

Participants (οι συμμετέχοντες), End (οι στόχοι, οι επιδιώξεις), Acts (οι πράξεις λόγου και το θέμα αναφοράς), Key (το ύφος), Instrumentalities (τα μέσα της επικοινωνίας, οι γλωσσικοί και εξωγλωσσικοί κώδικες), Norms (οι κοινωνικές και πολιτισμικές νόρμες), και Genre (το είδος λόγου). [1]

Επομένως, οι ορολογικές επιλογές εντάσσονται και υπαγορεύονται όχι μόνο από τα άμεσα συμφραζόμενα, αλλά και από ολόκληρο το καταστασιακό περιβάλλον μέσα στο οποίο λειτουργεί το κείμενο. Στο προαναφερθέν παράδειγμα του κειμένου με θέμα τη νανοτεχνολογία, έπρεπε να ληφθεί υπόψη ότι το κείμενο θα δημοσιευόταν σε ιστότοπο της Επιτροπής, ότι θα συνοδευόταν από φωτογραφικό υλικό και άρα από εξωγλωσσικά στοιχεία, ότι έπρεπε να έχει το κατάλληλο ύφος (επιστημονικό, αλλά και εκλαϊκευτικό συγχρόνως), ότι έπρεπε να καταφέρει να πείσει τα παιδιά να στρατεύσουν τους γονείς τους στην υπόθεση της νανοτεχνολογίας, κλπ.

Το είδος των κειμένων που μεταφράζονται στους κόλπους της Επιτροπής δεν είναι όπως ευρέως πιστεύεται μόνο αμιγώς νομικά, επιστημονικοτεχνικά και διοικητικά ή γραφειοκρατικά κείμενα, όπου απαιτείται αυστηρό, λόγιο ή υψηλό ύφος. Συχνά έχουμε να κάνουμε με κείμενα χωρίς ιδιαίτερη νομική βαρύτητα, με χαλαρότερο ύφος. Όπως, για παράδειγμα, ερωτηματολόγια, πρακτικά συνεδριάσεων, απαντήσεις στις γραπτές ερωτήσεις που απευθύνουν στην Επιτροπή οι ευρωβουλευτές, ενημερωτικά φυλλάδια, αλληλογραφία με τους πολίτες, κλπ. Ανεξαρτήτως όμως της μορφής που μπορεί να πάρει η γραπτή επικοινωνία, στα κοινοτικά κείμενα βρίσκει την έκφρασή της η πραγματολογική "αρχή της συνεργασίας" του H.P. Grice [2], δηλαδή οι συμμετέχοντες σε ένα επικοινωνιακό γεγονός δεσμεύονται να συνεργαστούν και περαιτέρω να τηρήσουν μια σειρά επιμέρους κανόνων, τα περίφημα "αξιώματα", προκειμένου η επικοινωνία να αποβεί επιτυχής. Πρόκειται όπως ξέρουμε για τα αξιώματα της ποιότητας (maxim of quality), της ποσότητας (maxim of quantity), της συνάφειας (maxim of relevance) και του τρόπου (maxim of manner).

Οι ορολογικές επιλογές υπαγορεύονται επομένως από την ανάγκη τελεσφόρησης της επικοινωνίας. Επιλέγουμε τον όρο της ειδικής γλώσσας, όπως επιλέγουμε και τα υπόλοιπα λεξήματα της γενικής γλώσσας του κειμένου. Οι πολλαπλές αποδόσεις γεννιούνται για να εξυπηρετηθούν οι επικοινωνιακές ανάγκες του κειμένου, δηλαδή επιλέγουμε κάθε φορά από τη διαθέσιμη γκάμα συνωνύμων αυτό που ταιριάζει καλύτερα στο ύφος και στο σκοπό του κειμένου, προσαρμόζοντας το επίπεδο της γλώσσας του κειμένου (οικείο, αρχαιοπρεπές, υψηλό, λαϊκό, επιστημονικό, επιστημονικοφανές, νομικό, νομικοφανές, εκφραστικό, κλπ.), και όχι από αδυναμία ή άγνοια του μεταφραστή. Ενώ για τη γενική γλώσσα αυτό είναι προφανές, φαίνεται ότι δυσκολευόμαστε να δεχτούμε ότι το ίδιο ισχύει και για τις ειδικές γλώσσες. Ανάλογα με τις δυνατότητες που προσφέρει η κάθε ειδική

γλώσσα, δηλαδή ανάλογα με τον αριθμό των αποδόσεων μιας έννοιας (γνωστού όντος ότι σε πάμπολλες περιπτώσεις η απόδοση μπορεί να είναι μία και μοναδική, άρα τα περιθώρια επιλογής μηδενικά), επιλέγουμε την επιτυχέστερη κάθε φορά απόδοση.

2. Η ΣΥΝΩΝΥΜΙΑ ΣΤΗ ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΕΙΔΙΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ

Οι πολλαπλές αποδόσεις μας εισάγουν στο πρόβλημα της συνωνυμίας εντός των ειδικών γλωσσών. Σύμφωνα με την παλιά σχολική γραμματική (τη "Μικρή Νεοελληνική Γραμματική" του Μανόλη Τριανταφυλλίδη), "συνώνυμα λέγονται λέξεις διαφορετικές αναμεταξύ τους που έχουν την ίδια περίπτωση σημασία" (π.χ. ραβδί, γκλίτσα, μπαστούνι, πατερίτσα), και ταυτόσημα "οι λέξεις που η σημασία τους είναι εντελώς η ίδια" (αραβόσιτος - αραποσίτι - καλαμπόκι, αχλάδι - απίδι, κλπ.). Η σύγχρονη γλωσσολογία ξεκαθαρίζει περισσότερο το τοπίο μιλώντας για *τέλεια συνώνυμα* (complete synonyms) "όταν δύο λεξήματα έχουν το ίδιο περιγραφικό, κοινωνικό και εκφραστικό περιεχόμενο" [2] και για *απόλυτα συνώνυμα* (absolute synonyms) "όταν έχουν την ίδια κατανομή, απαντούν δηλαδή στα ίδια περιβάλλοντα με το ίδιο ακριβώς νόημα κάθε φορά" [2]. Η απόλυτη όμως υποκαταστασιμότητα δύο λεξημάτων σε όλα τα συμφραζόμενα, τόσο στο επίπεδο της δήλωσης (denotation) όσο και στο επίπεδο της συνυποδήλωσης (connotation), είναι εξαιρετικά σπάνια περίπτωση. Συνήθως πρόκειται για μερική συνωνυμία (partial synonymy) δηλαδή "δύο λέξεις είναι συνώνυμες σε κάποιο ή κάποια γλωσσικά περιβάλλοντα, αλλά όχι σε άλλα" [2]. Στη γαλλική βιβλιογραφία το ίδιο φαινόμενο θα το βρούμε ως "παρασυνωνυμία" (parasynonymie) και τα μερικά συνώνυμα ως "παρασυνώνυμα" (parasynonymes).

Οι ιδιαιτερότητες κάθε περίπτωσης επικοινωνίας που οριοθετείται χωροχρονικά, κοινωνικά, υφολογικά, κλπ. καθορίζουν την εκάστοτε επιλογή σε επίπεδο γενικής γλώσσας. Έτσι, αυτά που η παλιά γραμματική θεωρούσε ταυτόσημα, όπως αχλάδι και απίδι, σήμερα ξέρουμε ότι όταν περνάμε από το επίπεδο του λόγου (langue), δηλαδή του αφηρημένου κατά τον Saussure γλωσσικού συστήματος στην ομιλία (parole), στην πραγμάτωση σε συγκεκριμένη περίπτωση επικοινωνίας του λόγου, αποδεικνύεται ότι δεν είναι εναλλάξιμα (commutables). Η αδυναμία εναλλαγής είναι εμφανέστερη στις παροιμιώδεις φράσεις της φυσικής γλώσσας. Λέμε "πόσα απίδια βάζει ο σάκος" και όχι πόσα αχλάδια, όπως και "πίσω έχει η αχλάδα την ουρά" και όχι το απίδι. Μιλάμε επίσης για το Λευκό Όρος, τον Λευκό Πύργο, τον λευκό οίνο, τον Λευκό Οίκο, τον Λευκό Στρατό, τη Λευκή Βίβλο, τον λευκό γάμο, κλπ.: σχεδόν κανένας από τους ανωτέρω όρους δεν θα μπορούσε να αντικατασταθεί με το "άσπρος". Έτσι ξέρουμε ότι, ενώ δηλώνουν το ίδιο, δεν συνυποδηλώνουν το ίδιο πράγμα και δεν παραπέμπουν στο ίδιο επίπεδο γλώσσας ζεύγη όπως ο κουρέας και ο μπαρμπερής, ο

λάρυγγας και το λαρύγγι, το ενέχυρο και το αμανάτι, ο ερυθρός και ο κόκκινος, η μεσημβρία και το μεσημέρι, κλπ., τα οποία στο επίπεδο της δήλωσης είναι υποκαταστάσιμα. Λόγω του ιστορικού παρελθόντος της ελληνικής και της ιστορικής διφυΐας της γλώσσας μας (καθαρεύουσα/δημοτική) έχουμε πλήθος τέτοιων ζευγών, αλλά και τριάδων, τετράδων, κλπ.

Τέλος, μορφή συνωνυμίας είναι και η περίφραση (η απόδοση μιας έννοιας με περισσότερες από μία λέξεις, π.χ. λέμε "η χώρα του ανατέλλοντος ηλίου" για την Ιαπωνία. Στη μετάφραση το φαινόμενο είναι συχνότερο όσο ο νεολογισμός δεν έχει ακόμη σταθεροποιηθεί. Πρόσφατο παράδειγμα, η αγγλική βραχυγραφία SMS που αποδίδεται στα ελληνικά είτε ως έχει, είτε ως "γραπτό μήνυμα", είτε ως "μήνυμα σε κινητό". Παρενθετικά σημειώνουμε ότι επειδή τα πραγματικά συνώνυμα είναι λίγα, χρειάζεται μεγάλη προσοχή στη χρήση νεολογισμών στο πλαίσιο των λεξικών συνάψεων ή συμφράσεων (collocations).

Υπάρχουν αρκετές ενδείξεις πως το φαινόμενο της συνωνυμίας λειτουργεί με παρεμφερή τρόπο και στις ειδικές γλώσσες. Θα αναφερθούμε εν συντομία στην ιατρική ορολογία, η οποία αποτελεί κατά την άποψή μας το πλέον εύγλωπτο παράδειγμα πολυφωνίας στην απόδοση επιστημονικών όρων, κυρίως από διαχρονική άποψη. Το αξιοσημείωτο με την ιατρική ορολογία είναι ότι αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα, όσο λίγα, ειδικής γλώσσας που εκλαϊκεύτηκε και εξακολουθεί να εκλαϊκεύεται σε μεγάλο βαθμό, λόγω ασφαλώς του ζωτικού της ρόλου. Φαίνεται όμως ότι είναι ο επιστημονικός τομέας στον οποίο η πολλαπλότητα των αποδόσεων μας ενοχλεί λιγότερο και μάλλον περνάει απαρατήρητη, ασφαλώς γιατί πρόκειται για γλωσσικές διεργασίες που ως επί τω πλείστον ολοκληρώθηκαν στο παρελθόν. Η ενδογλωσσική ποικιλία μπορεί να οφείλεται σε διαχρονικές διαφορές (ήπαρ/συκώτι), σε διαλεκτικές διαφορές, σε γεωγραφικές διαφορές, κλπ. Μια απλή σταχυολόγηση μας δίνει παραδείγματα όπως κνησμός/φαγούρα, γενική ιατρική εξέταση/τσεκ-απ (ή τσεκάπ), ίκτερος/χρυσή, βρεφικό ερύθημα/σύγκαμα, παρωτίτιδα/μαγουλάδες, οίδημα / πρήξιμο, διάστρεμμα / στραμπούληγμα, κεφαλαλγία / πονοκέφαλος, αυχέννας / σβέρκος, αιμωδία / μούδιασμα, μυρμήγκιασμα, κλπ.

Το ίδιο όμως φαινόμενο εκλαϊκευσης παρατηρείται και σε άλλους επιστημονικοτεχνικούς τομείς: π.χ. στον τομέα των μεταφορών: κιβώτιο ταχυτήτων/σασμάν (από το γαλλικό *changement de vitesse*), αμάξωμα/σασί (από το γαλλικό *châssis*), βολάν (*volant*)/τιμόνι/πηδάλιο διευθύνσεως, αμπραγιάζ (*embrayage*) / σύμπλεξη και συνεκδοχικά συμπλέκτης, ντεμπραγιάζ (*débrayage*) / αποσύμπλεξη και συνεκδοχικά πάλι ο συμπλέκτης, πεντάλ (*pedale*)/πεντάλ/ποδόπληκτρο, πιλότος/χειριστής αεροσκάφους, φρένο/τροχοπέδη. Όπως βλέπουμε ως λαϊκότερες αποδόσεις στον εν λόγω τομέα εκλαμβάνονται μάλλον τα ξένα δάνεια.

Μια γενικότερη παρατήρηση είναι ότι στο ζεύγος λόγια/λαϊκή λέξη, οι λαϊκές λέξεις μπορεί να είναι ποικίλης προέλευσης (διαλεκτικής προέλευσης, ξένα δάνεια, αντιδάνεια). Το πρόβλημα με τη συνωνυμία προκύπτει σε πραγματολογικό επίπεδο. Έτσι, ενώ το φρένο και η τροχοπέδη είναι συνώνυμα διότι μηχανολογικά παραπέμπουν στο ίδιο αντικείμενο αναφοράς, εκτός της διαφοράς τους ως προς το επίπεδο της γλώσσας (ξενική/καθημερινή - λόγια), διαφέρουν επιπλέον και ως προς τη μεταφορική τους χρήση, κατά την οποία δεν είναι υποκαταστάσιμα: η τροχοπέδη μπορεί να χρησιμοποιηθεί αρνητικά, ως κακόσημο, λέμε "αποτελεί τροχοπέδη στην ανάπτυξη", ενώ το φρένο μπορεί να χρησιμοποιηθεί θετικά, ως εύσημο "θα μπει φρένο στη σπατάλη". Η κατανομή δύο συνωνύμων όχι μόνο μπορεί να μην είναι η ίδια σε πραγματολογικό επίπεδο, αλλά μπορεί, εάν τα συνώνυμα χρησιμοποιηθούν εναλλάξ, να οδηγήσει σε σημασιολογικό λάθος, όπως για παράδειγμα στην έκφραση "δίνω πασαπόρτι" και "δίνω διαβατήριο". Ενώ θεωρητικά στον παραδειγματικό άξονα τα δύο λεξήματα χαρακτηρίζονται από υποκαταστασιμότητα και στον συνταγματικό άξονα μπορούν να συνεμφανίζονται, σημασιολογικά δεν υπάρχει ταύτιση νοήματος.

Η ανάλυση της σημασίας ενός όρου με βάση τα σημασιολογικά του συστατικά (analyse sémique/composante), δηλαδή η ανάλυση του σημήματος (sémème) στα επιμέρους σήματα (sèmes) που το απαρτίζουν, τόσο τα δηλωτικά (sèmes dénotatifs), όσο και τα συνυποδηλωτικά σήματα (sèmes connotatifs), θα ήταν εξαιρετικά χρήσιμη γιατί θα μας έδειχνε κάθε φορά ποιο είναι το σήμα ως προς το οποίο διαφοροποιούνται οι φαινομενικά συνώνυμοι όροι [3].

3. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΣΥΝΩΝΥΜΙΑΣ ΣΤΑ ΚΟΙΝΟΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Ξέρουμε ότι κατά τη δημιουργία των όρων χρησιμοποιείται η "ονομασιολογική" προσέγγιση. Ξεκινάμε από τη γνωστή έννοια και όρο στην ξένη γλώσσα, δηλαδή είναι γνωστό τόσο το σημαινόμενο όσο και το σημαίνον και επιχειρείται η εξεύρεση του ισοδυνάμου σημαίνοντος στη γλώσσα στόχο. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι στη γενική γλώσσα έχουμε πολλές ενδείξεις ότι όσο πιο καθημερινοί καθίστανται οι επιστημονικοτεχνικοί όροι, τόσο περισσότερες πιθανότητες έχουν να εμφανίσουν εκκλαϊκευμένη(-ες) μορφή(-ές). Πιστεύουμε πως αυτή η τάση χαρακτηρίζει κατά το μάλλον ή ήττον και τους νεολογισμούς. Αν κρίνει κανείς από τον τρόπο που χειρίζονται και αντιδρούν σε αυτούς οι Έλληνες μεταφραστές, μάλλον η υπόθεσή μας αληθεύει.

Ας πάρουμε το χαρακτηριστικό παράδειγμα των τηλεπικοινωνιακών όρων. Εδώ πρέπει να ομολογήσω ότι όσοι από εμάς μεταφράζουν ανάλογα κείμενα είναι ευτυχείς μες τη δυστυχία τους: τα κείμενα είναι στριφνά και συχνά κακογραμμένα, όμως έχουμε λύσει λίγο

πολύ το ορολογικό πρόβλημα με τη χρήση του ογκώδους γλωσσαρίου του ΕΛΟΤ-ΜΟΤΟ με τίτλο "Γενική και ειδική τηλεπικοινωνιακή ορολογία" [4]. Μολονότι θα περίμενε κανείς να διαπιστώσει την άνευ όρων υιοθέτηση των προτάσεων του γλωσσαρίου, βλέπουμε ότι το φαινόμενο που μας απασχολεί επαναλαμβάνεται και εδώ, σε πείσμα της αρτιότερης τυποποιητικής προσπάθειας που έχει κατά την άποψή μας επιχειρηθεί τα τελευταία χρόνια στον ελλαδικό χώρο. Τι ακριβώς συμβαίνει; Παρατήρηση πρώτη: οι ίδιοι οι συντάκτες του γλωσσαρίου συχνά-πυκνά υιοθετούν διπλή απόδοση. Έτσι, παραδείγματος χάριν, ο όρος *high speed* (*high speed connection, high speed network, high speed data, high speed data transfer, high speed modems*, κλπ.). Στα ελληνικά προτείνεται η απόδοση «υψίρρυθμος», αλλά και «υψηλής ταχύτητας», οπότε έχουμε αντιστοίχως: *υψίρρυθμη* σύνδεση, *υψίρρυθμο* δίκτυο, *υψίρρυθμα* δεδομένα, αλλά μεταφορά *δεδομένων υψηλής ταχύτητας* όπως και *υψίρρυθμη* μεταφορά *δεδομένων, διαποδιαμορφωτές υψηλής ταχύτητας!* Ήδη λοιπόν το γλωσσάριο προτείνει δύο αποδόσεις, μια εκλαϊκευμένη εκδοχή και μια λόγια!

Την ίδια περιπέτεια έχει και ο όρος *on-line*. Π.χ. οι εκφράσεις *on-line access, on-line content, on-line services, on-line condition, on-line help, on-line transaction*. Το γλωσσάριο προτείνει τις αποδόσεις *επιγραμμική* πρόσβαση, *επιγραμμικό* περιεχόμενο, *επιγραμμικές* υπηρεσίες, αλλά συνθήκη *επί γραμμής*, βοήθεια *επί γραμμής*, και το διπλό *επιγραμμική* συναλλαγή και συναλλαγή *επί γραμμής*. Μια μικρή έρευνα στα κοινοτικά κείμενα αποκαλύπτει εκτός των ανωτέρω και τις εξής αποδόσεις: το επίθετο "ηλεκτρονικός", "σε απευθείας σύνδεση" (για το "on-line business services (επιχειρηματικές υπηρεσίες σε απευθείας σύνδεση)), "στο Διαδίκτυο" (για το "available on-line"), "σε ανοιχτή γραμμή/άμεση σύνδεση" (για το on-line delivery of services (παροχή υπηρεσιών σε ανοιχτή γραμμή/άμεση σύνδεση) και για το "on-line business" (επιχειρηματική δραστηριότητα σε ανοιχτή γραμμή)), κλπ.

Ένα άλλο παράδειγμα είναι ο όρος *antivirus*, π.χ. στη έκφραση *antivirus program* ή *anti-virus software*. Σύμφωνα με το γλωσσάριο αποδίδεται ως "αλεξίιο πρόγραμμα". Πρόκειται για χαρακτηριστική περίπτωση όπου ο προτεινόμενος νεολογισμός συναντά τη σθεναρή αντίσταση των μεταφραστών. Αντ' αυτού βρίσκουμε την απόδοση «πρόγραμμα ή λογισμικό κατά των ιών ή κατά ιών». Επίσης μια άλλη εκδοχή στη φράση "computer anti-virus systems" που αποδίδεται ως "συστήματα καταπολέμησης των ιών ηλεκτρονικών υπολογιστών". Πιστεύουμε ότι η εξήγηση είναι απλή: ο μεταφραστής απορρίπτει τον όρο γιατί μπαίνει στη θέση του μέσου αναγνώστη, σκέφτεται ότι παραείναι λόγιος και πομπώδης, κυρίως εν συγκρίσει με την απλούστερη περιγραφή «κατά των ιών». Ενώ όμως τον απορρίπτει σε αυτή την περίπτωση, δεν αποκλείεται να τον υιοθετήσει ως λόγια μορφή που

θα προσιδιάζε στο ύφος ενός κανονισμού ή μιας οδηγίας, όπου πρέπει να τηρηθεί ένα υψηλό επίπεδο γλώσσας σε ένα αμιγώς νομικό κείμενο.

Οι επιστημονικοτεχνικές εξελίξεις μας επιφυλάσσουν πολλά τέτοια παραδείγματα για το μέλλον. Κλείνουμε με ένα τελευταίο παράδειγμα που είναι ο όρος *endocrine disrupters*, τον οποίο στα ελληνικά θα τον βρούμε ως ενδοκρινικοί αναστολείς, ως ενδοκρινικοί διαταράκτες, αλλά και ως χημικές ουσίες που διαταράσσουν το ενδοκρινικό σύστημα ή ως χημικές ουσίες που προκαλούν ενδοκρινικές διαταραχές. Όσο πιο πολύ αναλύεται περιφραστικά ένας όρος, τόσο περισσότερο υποδηλώνει την πρόθεση του μεταφραστή να διευκολύνει την κατανόσή του από τον αναγνώστη.

4. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Θα μπορούσαμε επομένως να καταλήξουμε στο εξής γενικό συμπέρασμα: η εξυπηρέτηση του επικοινωνιακού στόχου του κειμένου υπερτερεί έναντι οιασδήποτε τυποποιητικής απόπειρας. Υπάρχουν δύο θέσεις ως προς την αντιμετώπιση του προβλήματος. Η επιδίωξη της απόλυτης αμφιμονοσήμαντης διαγλωσσικής αντιστοιχίας που θέλει να αντιστοιχεί ένα σημαίνον σε ένα σημαίνόμενο, η οποία πολλές φορές αποδεικνύεται μάλλον ουτοπική, και η πιο πραγματιστική αντιμετώπιση, όπου τα συμφραζόμενα και το συγκείμενο είναι αυτά που κάθε φορά προσανατολίζουν τις ορολογικές επιλογές. Αυτός ο απλός κανόνας της κατά περίπτωση εξέτασης συμβαδίζει πιστεύουμε και με τα σύγχρονα ρεύματα των επιστημών της επικοινωνίας, όπου το γλωσσικό σκέλος της επικοινωνίας δεν απομονώνεται, αλλά συνυπάρχει και συνυπολογίζεται ως συνιστώσα ενός ευρύτερου όλου που είναι κάθε επικοινωνιακό γεγονός.

Χρυσούλα Δουδουλακάκη

Δρ Διδακτολογίας Γλωσσών και Πολιτισμών
Ευρωπαϊκή Επιτροπή - Γενική Διεύθυνση Μετάφρασης
Rue de la Loi 200
B- 1049- Bruxelles
Τηλ. 02. 29 64 782
E-mail: chryssoula.doudoulakaki@cec.eu.int

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

[1] 1996: Maingueneau Dominique, *Les termes clés de l'analyse du discours*, SEUIL, 94 σελ.

[2] 1992: Φιλιππάκη-Warburton Ειρήνη, *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*, Εκδ. Νεφέλη, 346 σελ.

[3] 1998: Lehmann Alise, Martin-Berthet Françoise, *Introduction à la lexicologie - Sémantique et morphologie*, Dunod/Lettres SUP, 201 σελ.

[4] 2001: ΟΤΕ/ΕΛΟΤ/ΜΟΤΟ: *Γενική και ειδική τηλεπικοινωνιακή ορολογία - Στιγμιότυπο της Βάσης TELETERM - Εσωτερική Έκδοση 10η- Αγγλοελληνικό λεξιλόγιο τηλεπικοινωνιακών όρων*, Αθήνα, 1.000 σελ.